

Бугакова Л.

викладач кафедри теорії та

методики дошкільної освіти,

Інститут дошкільної та початкової освіти,

Уманський державний педагогічний

університет імені Павла Тичини

ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТА ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТИ РОЗГЛЯДУ ПОНЯТТЯ ТВОРЧОСТІ

У цій статті пропонується аналіз поняття «творчість», особливо того, що стосується дитячої творчості, у контексті філософських, психологічних та педагогічних досліджень, здійснених вченими у різні історичні періоди відповідно до різноманітних точок зору.

The article provides the analysis of the concept «creativity», child creativity in particular, in the context of philosophical, psychological and pedagogical research, conducted by scientists in various historical periods and concerning different standpoints.

Коли розглядати творчість через призму педагогічної теорії навчання та виховання, то одразу ж виникає кілька центральних питань, навколо яких дискутували і дискутують педагоги. Питання перше (головне): чи можна взагалі дитячу творчість вважати творчою діяльністю; друге: чи можна дитячу творчість протиставляти процесу репродукціонування; третє: що є спонукою, мотивом дитячої творчості, тобто чи співпадають вони з мотиваційною сферою творчої діяльності дорослих? До цих питань зверталися, зокрема, прирівнюючи дитячу творчість до рівня творчості дорослих, А. Горальський, М. Данилова, Д. Ельконін, В. Зайчук, О. Зверін, О. Киричук, І. Лернер, Ю. Львова, А. Матюшкін, Б. Нікітін, Г. Полякова, О. Савченко, М. Скаткін, Т. Третьак, Л. Чернявська, С. Шацький та ін. Ми також спробуємо знайти відповіді на поставлені запитання у філософській та психолого-педагогічній літературі.

Здавна людство намагалося встановити формулу творчості, адже саме її рівнем визначається сьогодення кожної епохи і вбачається майбутнє суспільства. Філософська теорія творчості виникла задовго до її психологічного обґрунтування. Один із сучасних філософських словників трактує творчість досить лаконічно: «конструктивна діяльність по створенню нового» [12, 701]. В античні часи Платон, Сократ, Ксенофонт, Аристотель розглядали творчість як сутність буття. У душі Середньовіччя було визнавати творчість властивістю Бога. Бути творцем означало мати «божий дар» (Августин Блаженний, Фома Аквінський). У сутності споглядання світу через художню діяльність розглядали творчість у часи Відродження Л. да Вінчі, Г. Галілей, Дж. Бруно, Ф. Бекон.

У роботі «Із секретів поетичної творчості» І. Франко розкриває власну концепцію поняття творчості, в основу якої покладає роль суб'єктивних факторів у становленні творчого таланту. Негативним фактором розвитку творчості, на його думку, можуть стати хибні традиційні ідеї, а спроби створення правил творчості – перепорою діяльності. Навіювання, стимулювання словом, коли хвалебним, а коли й критичним, відіграватимуть домінуючу роль для розвитку творчості особистості [15].

Представники філософської течії екзистенціалізму М. Хайдегер, Ж. Сартр відстоювали право існування людини-творця як пріоритет понад усе, бо справжнє буття кожного – осмислення власної історичності. Люди, які так чи інакше впливали на зміни у соціальному чи духовному житті (митці, винахідники, науковці), були творчими особистостями.

Сучасні філософи висловлюють такі думки щодо поняття творчості:

- «Людська здатність творити предметний світ свого існування несе в собі значно ширший зміст, аніж ті безпосередні потреби, які можуть задовольнитися цими предметами» [12, 387];
- людину до творчості пробуджує мистецтво, «підносить його душу, облагороджує чуттєвість [14, 275].

Творчість своєю сутністю переплітається із свідомістю, мисленням, мовленням, уявою, пам'яттю, тобто психічними процесами. Тому психологи завжди намагалися встановити особливості протікання вказаних процесів у творчих людей, з'ясувати різні аспекти творчості через аналіз концепції свідомої діяльності та особливості протікання мислительних процесів (В. Біблер, Д. Богоявленська, Л. Виготський, О. Лук, А. Маслоу, Я. Пономарьов); особливості структури та механізмів творчої діяльності (О. Лук, І. Калошина, Я. Пономарьов); творчі здібності як основну передумову творчої діяльності (Ю. Гільбух, Д. Ельконін, Г. Костюк); визначальні фактори

залежності від галузі діяльності (П. Якобсон). Окремі праці були присвячені дослідженню питання дитячої творчості (Д. Богоявленська, О. Васильєв, Ю. Гільбух, В. Клименко, М. Поддяков, М. Якиманська).

У сучасному психологічному словнику так визначається поняття творчості: «діяльність, результатом якої є створення нових матеріальних і духовних цінностей». Творчість передбачає наявність у особистості здібностей, мотивів, знань і вмінь [10].

Зріст науково-технічного прогресу спрямував зусилля психологів ХХ ст. на розробку методів діагностики творчих здібностей та стимулювання творчої активності кожного члена людської спільноти. За словами Д. Богоявленської, «Союз творчого мислення і творчої праці є ідеалом нового суспільства» [1, 4]. У її працях знаходимо опис двох напрямів розкриття «таємниць творчості»: через «особливий дар особистості», що виявилось безперспективним, адже з'ясували, що досліджувані люди-творці не володіли винятковими здібностями [1, 17]; через дослідження основи знань, мислення особистості, що також не привело до розкриття таємниць природи творчості, бо наявність знань сама по собі не забезпечує творчості, одних знань для творчості недостатньо [1, 101]. Сама ж авторка творчість називала первісною інтелекту, що «переломлюється через мотиваційну структуру, яка або гальмує, або стимулює її прояв» [1, 23]. На наш погляд, ця мотиваційна сфера, як і відповідно творчий результат, має індивідуальний характер, тому що у кожній людині свої ідеали, власний досвід, світосприйняття, виниклі образи. Таємниця вищих форм творчості криється у виході за межі заданого, у здатності бачити у предметах дещо нове, індивідуально сприйняте.

Під творчістю в усі часи мали на увазі активну діяльність. О. Клепніков, І. Кучерявий виключають творчість без діяльності, але не виключають діяльність без творчості. Ця обставина дає їм можливість розглядати людську діяльність як «вихідний момент вияву творчого потенціалу особи» [4, 26]. Будь-яка діяльність має стимулюючі чинники. Аналізуючи чинники творчої діяльності, можна вирізнити ті явища, які становлять основу функціонування окремих структур суспільства (економічних, духовних, політичних), що ще раз підтверджує соціальну значущість творчої діяльності [1, 149].

Спираючись на попередні дослідження психологів, В. Моляко виділив певне коло основних проблем психології творчості: сутність творчої діяльності, методи вивчення творчості, процес творчості, творча особистість, продукт творчої діяльності, навчання творчості, стимулювання творчої діяльності. Кожна з названих проблем залишається актуальною, оскільки завжди актуальною є проблема творчого розвитку людини [7, 4]. Сьогодні

продовжують дослідження питання творчості через аналіз творчих здібностей та дивергентного мислення (В. Георгіївська, О. Кульчицька), особливостей механізму творчості (В. Клименко).

Пріоритетом освіти у 12-річній школі згідно з Концепцією загальної середньої освіти є посилення творчої складової у змісті всіх освітніх галузей і принципова орієнтація на розвиток творчості, тому Державний стандарт загальної середньої освіти розроблений відповідно до можливостей дітей з метою їх самовираження у творчій діяльності.

У педагогічних словниках творчість тлумачиться як «діяльність людини, спрямована на створення нових матеріальних і духовних цінностей» [11, 411]; «явище, яке включає в собі пізнавальну діяльність і дозволяє побачити деякі проблемні ситуації по-новому» [2, 166].

Спираючись на досвід численних представників педагогічної думки, дослідників творчості: М. Монтеня (методи навчання та виховання, спрямовані на активізацію і розвиток творчого мислення, ініціативи); Г. Шеррельмана (особистісно орієнтована педагогіка на основі використання різних видів творчих вправ), Я. Коменського (принцип природовідповідності – притаманна схильність до творчої діяльності на основі розвитку творчих здібностей), Ж.-Ж. Руссо (творче формування особистості на лоні природи за умови прагнення дитини до самовдосконалення як внутрішньої мотивації), Дж. Локка (розвиток природних обдаровань кожного до можливих меж), Й. Песталоцці (розвиваюче навчання – шлях формування творчої особистості), Г. Ващенко (розвиток в учнів наукового світогляду та виховання у них формальних здібностей інтелекту) та інших, можна впевнено стверджувати, що школа сьогодні і завтра – це школа дитячої творчості, школа формування творчої особистості майбутнього громадянина. Посилення демократичних тенденцій у житті суспільства, перенесення освітніх орієнтирів з уніфікації на індивідуалізацію з цільовим вивченням можливостей кожного для перспективи розвитку та самореалізації стало передумовою створення педагогічних технологій, загальна мета яких – формування творчої особистості. Зазначимо, що під педагогічною технологією мається на увазі «системний метод планування, застосування й оцінювання всього процесу навчання й засвоєння знань шляхом обліку людських і технічних ресурсів, і взаємодії між ними для досягнення найефективнішої форми освіти» [8, 22].

Розглянувши концептуальні положення, мету та одне із завдань більшості сучасних педагогічних технологій [там само], можна констатувати, що концептуальною засадою кожної технології є формування творчої особистості на основі вияву творчих здібностей у ранній віковий період та з

подальшим розвитком їх у творчій діяльності. Проте як на психолого-філософському так і на педагогічному рівнях досі немає єдиного тлумачення понять творчості, творчої діяльності та творчої особистості.

У більшості авторів ми знаходимо тлумачення творчої діяльності як потреби, необхідності буття (подібно до філософського розуміння), передумовою якої є наявні задатки, що за стимулюючо-розвивальних факторів переростають у творчі здібності. Творчі люди – індивідуальності і виділяються не лише результатом діяльності (створенням творчого продукту), а й стилем поведінки, характеру, способу мислення і в цілому життя.

Аналізуючи наукову літературу, можна виділити такі мотиви, які спонукають дітей до творчої діяльності:

- природна схильність (потреба) до активної діяльності (І. Волков, Ю. Дружніков, Б. Нікітін, О. Савченко, М. Скаткін, В. Сухомлинський, В. Тищенко та ін.);
- потреба у самовираженні та самоствердженні в очах дорослих (Т. Борисов, В. Вайнола, С. Лупа, В. Моляко, М. Осорина, С. Сисоєва, Т. Сушенко);
- потреба у способі вияву творчих здібностей (Г. Айзенк, З. Леві, Н. Лейтес, Т. Мостова, В. Паламарчук, Л. Тихомирова, Л. Шелестова).

Узагальнити назване можна думками В. Кузя, у яких він опорою для вчителя в дитині називає: «прагнення до розвитку; прагнення до дорослості; прагнення до свободи» [6, 153].

Досвід творчої діяльності можна здобути, розв'язуючи проблемні завдання, знаходячи нові способи дій, творчо застосовуючи раніше засвоєне. Для цього спершу необхідно збагатити мислення людини уже відомими операціями або пізнавальними принципами, орієнтирами. Отож, у творчій діяльності треба розпочинати із отримання знань, умінь та навичок.

Без сумніву, будь-яка сфера людської діяльності безвідривно включає у себе два взаємопов'язані процеси: відтворення і творчість. Умовно учнівську діяльність у процесі навчання можна розподілити на два типи: перший – учні вивчають матеріал у тому вигляді, у якому він подається підручником або вчителем; другий – учні вивчають запропонований матеріал, залучаючись до найпростіших досліджень та висловлюючи власні судження.

Зазначимо, що якісне засвоєння та відтворення знань однакового рівня ймовірно як за першим типом навчання (відтворюючим), так і за другим (творчим), а рівень творчого застосування знань може суттєво при цьому відрізнятися. Введення 12-бальної системи оцінювання у середній

загальноосвітній школі значно полегшило об'єктивність оцінювання навичок учнів за такої ситуації: достатній рівень (7-9 балів) – учень відтворює засвоєний зміст, високий рівень (10-12 балів) – учень застосовує засвоєний зміст та способи діяльності в новій ситуації.

Своєрідна особливість творчості полягає у тому, що вона своїми наслідками (творенням) так чи інакше впливає на оточуючих, через цей фактор В. Сухомлинський велику увагу приділяв колективній творчості: «Творчість – це незримі ниточки, які об'єднують серця» [13, 507]. У творчих видах діяльності повсякчас переплітається виховна та навчальна функції, чітко видимі як у творчому процесі, так і творчому результаті. Дитина без творчості нещасна й знедолена, бо саме у творчості полягає одухотворення, самоствердження особистості. Радість відкриття власними силами, досягання власним розумом, висловлення власними судженнями, нехай початково спрямоване вчителем, уже є дитячою творчістю. Але творчості треба вчити, щоб насамперед не було зворотного процесу розчарування невдалими спробами та пошуками легкого витвору, вкорінюючи у підсвідомості дитини відчуття вкрай необхідного інтелектуального підґрунтя творчості – знань, умінь та навичок.

Про ваговитість проведення уроків творчості знаходимо і у роботах Г. Айзенка, С. Анічкина, С. Бугришевої, І. Волощука, Ю. Дружнікова, В. Паламарчук, О. Савченко, А. Симановського, Ю. Столярова та ін.

Якби дитина діяла виключно відтворювано, тобто автоматично, наслідуючи рухи, вчинки, думки, поведінку дорослих, то вона б діяла «однозначно, однотипно, відповідно до зовнішніх стандартів і вимог» (О. Кононко) [5, 102]. Але у житті ми спостерігаємо, як вона прагне до творчості, перетворення навколишньої дійсності, відповідно до власних, хоч і обмежених знань, відчуттів, уміння діяти.

О. Захаренко головним своїм завданням вважав не заважати дитячим творчим починанням [3, 159]. Для В. Паламарчук творчість – це четвертий рівень навченості, тобто вміння застосовувати знання у змінених умовах [9, 35].

Ми зокрема вважаємо, що творчість – це високопродуктивна діяльність, яка є природною потребою особистості з наявними певними задатками, відповідно яким особистість-творець вносить у результат праці (новий продукт або удосконалення відомого) дещо персональне, індивідуальне. Уточнимо, що не відділяємо дитячу творчість в окрему категорію, тому під цим поняттям також розуміємо як процес створення нового, так і якісний

ступінь реконструкції уже відомого, як нову ідею, так і нові підходи до відомої ідеї.

Отже, ми зробили наступні висновки:

1. У філософському розумінні творчість – актуальне повсякчас явище, соціально значуще, адже воно єдино властиве людині і є для неї сенсом буття, природною необхідністю до самостійної та колективної активно-новаційної діяльності, результатом якої є духовний або матеріальний продукт, котрий в цілому вносить зміни у суспільство та природу.

2. У психологічному розумінні: творчість за своєю сутністю переплітається з мисленням, мовленням, пам'яттю, уявою та іншими психічними процесами; творчість – явище індивідуальне, адже поєднує у собі інтелектуальне підґрунтя творця, ідеали його діяльності, прагнення, емоційну сферу та розвиток творчих здібностей на базі природних задатків, нахилів; творча діяльність обов'язково переломлюється через мотиваційну сферу особистості і стимулюється конкретними потребами, інтересами; основною спонукою дитячої творчості є така ж потреба, яка складає мотиваційну сферу творчої діяльності дорослої людини, – вроджений потяг до активного перетворення навколишнього світу.

3. З педагогічної точки зору: творчість не можна абсолютно протиставляти не творчості, бо щоб створити нове, обов'язково потрібні певні знання, вміння та навички, здобуті, звичайно, репродуктивним шляхом; творчість за своєю сутністю (процесом і результатом) не можна розмежувати за віковим цензом, тобто на дитячу та дорослу; дитяча творчість не є окремим видом творчості, адже за сутністю протікання процесу та його результатом співпадає із творчою діяльністю дорослих.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богоявленская Д.Б. Пути к творчеству. – М.: Знание, 1981. – 251 с.
2. Довідник з педагогіки і психології: Навчальний посібник для викладачів, аспірантів та студентів педагогічних навчальних закладів/ О.В. Скрипченко, Т.М. Лисянська, Л.О. Скрипченко. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2002. – 216 с.
3. Захаренко О. Творчі таємниці вчителя // Початкова школа. – 1998. – № 3. – С. 1.
4. Клепніков О.І., Кучерявий І.Т. Основи творчості особи: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 1996. – 295 с.
5. Кононко О.Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві): Навчальний посібник для вищих навчальних закладів. – К.: Молодь, 1999. – 286 с.
6. Кузь В.Г. Сільська школа, сільський вчитель ХХІ століття // Збірник наукових праць. – К.: Науковий світ, 2000. – С. 145-155.
7. Моляко В.А. Психология решения школьниками творческих задач. – К.:

- Рад. школа, 1983. – 95 с.
8. Освітні технології: Навч.-метод. посібник / О.М. Пехота, А.З. Кіктенко, О.М. Любарська та ін.; За заг. ред. О.М. Пехоти. – К.: А.С.К., 2001. – 256 с.
 9. Паламарчук В.Ф. Як виростити інтелектуала: Посібник для вч. і кер. шкіл. – Тернопіль: «Навчальна книга», 2000. – 152 с.
 10. Психологическая энциклопедия / Р. Корсини, А. Ауэрбах (ред.). – 2-е изд. – СПб: Питер, М. и др., 2003. – 1094 с.
 11. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: Підручник для студентів пед. ф-тів. – К.: Абрис, 1997. – 389 с.
 12. Словарь-справочник «Человек и общество» (Философия) Сост: И.Д. Коротец, Л.А. Штомпель, О.М. Штомпель. Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 544 с.
 13. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу // Вибрані твори: В 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 1. – С. 403-640.
 14. Философский словарь. Philosophisches wörterbuch: Основан Генрихом Шмидтом / М.М. Беляев и др. (пер. с нем., сверка и ред. текста), Г. Шишкофф (ред. перераб. изд.). – 22 изд., перераб. – М.: Республика, 2003. – 575 с.
- Франко І.Я. Із секретів поетичної творчості. К.: Рад. школа, 1985. – 267 с.